

Kulturní komponenta sehrála klíčovou roli i v období, kdy Čechy a Morava tvořily součást habsburské monarchie a kdy se obnova českého státu jevila jako úkol budoucnosti. Cesta k tomuto cíli byla postupná, těsně spjatá s formováním moderního českého národa, který sám sebe považoval, řečeno slovo Jiřího Kořalky, za „národ bez státu“. ¹⁹ Čeští Němci pohlíželi na tyto snahy vesměs odmítavě, neboť se obávali ztráty svého dosavadního postavení. České programy 19. století, jež obnovu české politické svébytnosti či samostatnosti intencionálně sledovaly, zprvu příznačně kladly důraz na zvýšení kvality národního života prostřednictvím péče o jazyk, vnímaný jako určující znak národa, i soustavného vzdělávání, v němž shledávaly záruku vybudování uvědomělé a občansky aktivní národní společnosti. Tak tomu bylo v případě Františka Palackého i Tomáše G. Masaryka, kteří vědomě upozadili středověký i katolický výměr české státní myšlenky a jednoznačně ji spojili s moderními demokratizačními trendy. Akcent na vzdělanost přitom souzněl s dobovými evropskými snahami, tkvícími již v osvěcenských představách o lidském štěstí, ²⁰ a zároveň nalézal připravenou půdu v českém prostoru, který už v pozdním středověku vynikal značnou mírou gramotnosti, blížíci se počátkem 20. století téměř 100 %. Byl to ale běh na dlouhou trať, navíc s nejistým výsledkem. Teprve Velká válka umožnila vznik Československa, s jehož existencí se však ztotožnili především Češi.

I Masarykova republika si uvědomovala význam vzdělanosti pro fungování československého státu a patřičně tento aspekt zvýraznila ve své ústavě (§ 118 – § 121), zakotvující svobodu učení, svědomí i projevu a současně uvádějící veřejné vyučování v soulad s aktuálními výsledky vědeckého bádání. Dávala tak najevo nejen sepětí s prověřenou praxí, nýbrž i sounáležitost se směřováním euroatlantické civilizace. Dovolím si na tomto místě říci, že právě nesporná kulturní úroveň, zahrnující i vyspělý školský systém, umožnila české společnosti přečkat nepříznivá období turbulentního 20. století. V nynější situaci, preferující pragmatické, utilitární a technicistní přístupy i zpochybňující tradiční vzdělanost, budiž tento poznatek zároveň upozorněním, že česká státnost nemá jen svou politickou a teritoriální, nýbrž také kulturní dimenzi. Bez ní a bez vědomí historické kontinuity by byla nanejvýš vratká, snadno zranitelná a ztrácela by svůj smysl. Takové chyby bychom se měli vyvarovat. Ačkoliv zní všelidská hesla lákavě, pateticky a vznešeně, jsou ve skutečnosti pouhou abstrakcí. Člověk totiž může být člověkem jen v určitém prostředí, k němuž se vztahuje a které považuje za své. ²¹

¹⁹ KOŘALKA, J. Národ bez státu. In Graus, F. (ed.). *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha: Svoboda 1968, s. 136–157.

²⁰ KOHÁK, E. *Člověk, dobro a zlo. O smyslu života v zrcadle dějin. Kapitoly z dějin morální filosofie*. Praha: Ježek, 1993, s. 172–187.

²¹ Článek vznikl jako součást projektu GAČR č. 17-11309S/410 Místa paměti v procesu formování české společnosti v 19. a na počátku 20. století.